

O zákonech v jejich vztahu k počtu obyvatel¹

1. O lidech a zvířatech vzhledem k rozmnožování jejich druhu

Milostná Venus,

—
 Jakmile jasného jara se rozletí brána
 a plodivý od jihu van se rozduje volně,
 nebeské ptactvo tě první, bohyně, hlásá,
 i tvůj návrat, tvou mocí protknuto v srdci;
 po něm se rozjaří zvířata na bujné pastvě
 a plovou přes dravé vlny; tak dychtivě každé
 jde za tebou, kam si je vedeš, tvou zvábeno krásou.
 Nakonec v mořích i v horách i v divokých řekách,
 v listnatých sídlech ptačích i v travnatých pláních,
 všichni vštepující do srdce lahodu lásky,
 každému druhu se dychtivě plemenit velíš.
 Protože jsi to jen ty, jež přírodu řídíš,
 a protože bez tebe do jasné oblasti světla
 nevzejde nic, co by rozkošné bylo a milé...²

¹ Montesquieu se v této knize věnuje problému počtu obyvatelstva, je totiž přesvědčen, že se Země vyliďňuje a že oproti antice je na světě násobně méně lidí; zákonodárce se podle něj musí snažit podporovat růst populace, neboť na tom závisí bohatství státu. Téma vyliďňování světa se objevuje již v *Perských listech* (dopisy 112–132). – Pozn. překl.

² Úvod Lucretiovy básně v překladu pana d'Hesnault. [Jean Hesnault (1611–1682), francouzský básník, přítel Molièra; z Lucretia přeložil pouze tuto báseň. T. Lucretius Carus, *O přírodě*, I, 10–23, přel. J. Nováková.]

U zvířat mají samice víceméně stálou plodnost. Avšak u lidského druhu narušuje rozmnožování tisíc věcí, jako způsob uvažování, povaha, vášně, choutky, vrtochy, touha uchovat si svou krásu, potíže spjaté s těhotenstvím i s příliš početnou rodinou.

2. O manželstvích

Přirozený závazek otce živit vlastní děti vedl k ustavení manželství, které určuje toho, kdo má tento závazek plnit.³ Národy,⁴ o nichž mluví Pomponius Mela,⁵ rodičovství určovaly pouze podle podoby.

U opravdu civilizovaných národů je otcem ten, za něhož jej prohlašují zákony obřadem manželství,⁶ neboť v něm nalézají osobu, kterou hledají.

U zvířat tomuto závazku většinou může dostát samotná matka. U lidí je tento závazek mnohem hlubší: jejich děti mají rozum, ale ten k nim přichází pouze postupně; nestačí děti pouze krmit, je také potřeba dohlížet na jejich chování; a i když jsou schopny se uživit, neumějí samy sobě vládnout.

Zakázané svazky k rozmnožení druhu téměř nepřispívají. Otec, který má přirozenou povinnost živit a vychovávat své děti, k tomu není zavázán, a žena, které povinnost zůstává, čelí mnoha překážkám: studu, výčtkám svědomí, obtížím spjatým se svým pohlavím, tvrdosti zákonů. Ve většině případů jí také chybí prostředky.

Ženy, které se propůjčily veřejné prostituci, nemohou mít potřebné pohodlí k tomu, aby vychovaly své děti. Nesnáze spjaté s výchovou

³ Tato pasáž se stala předmětem kritiky v listu *Nouvelles ecclésiastiques*, více viz *Obranu Ducha zákonů*, list z 9. října 1749, a *Obranu Ducha zákonů*, II. část, MANŽELSTVÍ. – Pozn. překl.

⁴ Garamantes. [Jde o nomádský kmen ze severní Afriky, za časů Hérodota obýval dnešní Fezzan, pouštní oblast v jihovýchodní Lybii.]

⁵ Pomponius Mela, *De situ orbis*, I, 3. [I, 7, 45. Pomponius Mela byl římský geograf žijící v 1. století po Kr., knihu, z níž Montesquieu cituje, najdeme v katalogu knihovny v La Brède (*Catalogue*, 2629).]

⁶ *Pater est quem nuptiae demonstrant*. [„Otcem je ten, jejž usvědčuje manželství.“ *Corpus Iuris Civilis. Digesta*, II, 4, 5 (*De in ius vocando*).]

děti jsou přímo neslučitelné s jejich postavením. Navíc jsou tyto ženy tak zkažené, že jim zákon nemůže důvěřovat.

Z toho všeho vyplývá, že s rozmnožováním druhu se přirozeně pojí veřejná zdrženlivost.

3. O postavení dětí

Rozum přikazuje, že v případě manželství děti následují postavení otce. Pokud se děti narodí mimo manželství, mohou se vztahovat pouze k ženě.⁷

4. O rodinách

Téměř na celém světě je zvykem, že žena přechází do rodiny manžela. Opačně je to bez jakýchkoli nesnází stanoveno na Formose,⁸ kde se manžel stává součástí rodiny své ženy.

Tento zákon, který určuje rodinu na základě posloupnosti osob stejného pohlaví, velmi přispívá k rozmnožení lidského druhu, bez ohledu na záměr, s nímž byl původně přijat. Rodina je totiž určitým typem vlastnictví: muž mající děti toho pohlaví, které rodinu neuchovává, je vždy spokojen až tehdy, jsou-li jeho děti pohlaví, které zajišťuje pokračování rodu.

Jména, díky nimž si lidé utvářejí představu o věci, jež, jak se zdá, by neměla zahynout, jsou velmi vhodná k tomu, aby v každé rodině vzbudila touhu po prodloužení jejího trvání. Jsou národy, u nichž se rodiny od sebe liší jmény, a existují národy, kdy jména odlišují pouze osoby, což není tak dobré.

5. O různých řádech legitimních manželů

Zákony a náboženství stanovily někdy více druhů přípustných občanských svazků. Tak tomu je u mohamedánů, kde se rozlišuje mezi

⁷ Proto u národů majících otroky dítě téměř vždy následuje postavení matky.

⁸ [Jde o Tchaj-wan.] J.-B. du Halde, *Description de l'empire de la Chine*, I („Tai' ovan ou l'isle de la Formose“), str. 156.

různými řády manželek, jejichž děti jsou uznány za legitimní svým narozením v domě, občanskými smlouvami, nebo dokonce otroctvím matky a následným uznáním ze strany otce.

Bylo by proti rozumu, aby zákon zahrnoval dítě hanbou za to, co připustil u otce: všechny tyto děti tedy musejí dědit po otci, pokud proti tomu není určitý důvod, jako v Japonsku, kde po otci dědí pouze děti ženy, kterou si muž vzal na příkaz císaře. Politika zde vyžaduje, aby majetky, které císař poskytuje, nepodléhaly příliš velkému dělení, neboť jsou spojeny se službou, tak jako kdysi naše léna.

Jsou na světě země, kde se legitimní žena těší v domě téměř ze všech poct, kterých se v našem podnebí dostává jediné ženě. Je to v případě, kdy se děti konkubín považují za děti první manželky. Tak to je stanoveno v Číně. Úcta k rodičům⁹ ani obřad přísně stanoveného smutku zde nepřísluší ženě, která je matkou, ale té, kterou za matku určil zákon.

Pomocí této smyšlenky¹⁰ zde neexistují levobočci. A v zemích, kde tomu tak není, dobře vidíme, jak je zákon legitimizující děti konkubín zákonem vynuceným, neboť jinak by zákon velkou část národa zahrnoval hanbou. V těchto zemích zákon ani nepředpokládá děti zplozené v cizoložství. Oddělení žen, jejich uzavírání, eunuši, petlice, to vše činí tuto možnost tak obtížnou, že podle zákona ani není možná. Ostatně stejný meč by zahubil matku i dítě.¹¹

6. O levobočcích v různých zřízeních

V zemích, kde je povoleno mnohoženství, se tedy téměř nesetkáme s levobočky. Známe je ze zemí, kde platí zákon jediné manželky. V těchto

⁹ J.-B. du Halde, *Description de l'empire de la Chine*, II („Des cérémonies“), str. 124.

¹⁰ Rozlišuje se tu mezi manželkami velkými a malými, tedy legitimními a nelegitimními. Mezi dětmi však podobné rozlišení neexistuje. „Taková je vznešená nauka říše“, uvádí se v jednom čínském díle o morálce, které také přeložil otec du Halde, [J. B. du Halde, *Description de l'empire de la Chine*, III („Morale des Chinois“), str. 140.]

¹¹ Poslední dva odstavce byly připojeny ve vydání z roku 1757. – Pozn. překl.

zemích bylo nutné zahrnout cizoložství hanbou, takže bylo nutné uvrhnout do hanby i děti, které takto byly zplozeny.¹²

V republikách, kde jsou nutné čisté mravy, musejí být levobočci ještě více nenáviděni než v monarchiích.

Je možné, že nařízení uplatňovaná proti nim v Římě byla příliš tvrdá. Starobylé instituce však přiměly všechny občany ke vstupu do manželství, jež byla navíc zmírněna povolením zapudit manželku nebo se dát rozvést, takže k cizoložství mohla vést pouze velmi velká zkaženost mravů.

Všimněme si, že v demokraciích, kde bylo postavení občana významné, neboť s sebou neslo suverénní moc, byly často přijímány zákony o postavení levobočků, které se ani tak netýkaly samotné věci či počestnosti manželství, jako zřízení určité obce. Lid tak někdy přijal mezi občany¹³ levobočky, aby zvýšil svoji moc proti vznešeným občanům. V Athénách lid vyloučil levobočky z počtu občanů, aby získal větší podíl z obilí, které mu poslal egyptský král. Konečně od Aristotela¹⁴ se dozvídáme, že pokud v některých obcích nebylo dost občanů, levobočci se stávali občany, pokud jich však bylo dost, nikoli.

7. O svolení otců s uzavřením manželství

Svolení otců s uzavřením manželství je založeno na jejich moci, tedy na jejich právu vlastnictví; navíc se zakládá na jejich lásce a rozumu oproti nestálosti rozumu jejich dětí, které věk udržuje ve stavu nevědomosti a vášně ve stavu opojení.

V malých obcích nebo tam, kde jsou zvláštní instituce, o nichž jsme mluvili,¹⁵ mohou existovat zákony svěřující úředníkům dozor nad manželstvím dětí občanů, který přirozenost již dříve přidělila otcům. Láska k veřejnému blahu zde může být tak velká, že se vyrovná kterékoli jiné lásce, či ji předčí. Platón proto žádal, aby úředníci rozhodovali o manželství. Tímto způsobem řídili manželství spartští úředníci.

¹² Tento odstavec byl připojen ve vydání z roku 1757. – Pozn. překl.

¹³ Viz Aristotelés, *Pol.* 1319b 6–12.

¹⁴ Aristotelés, *Pol.* 1278a 28–34.

¹⁵ Jde o Spartu a Krétu. – Pozn. překl.

Avšak při existenci běžných institucí mají na manželství dohlížet otcové dětí, jejichž obezřelost stojí v tomto ohledu nade vším. Příroda otce naplňuje touhou zajistit svým dětem následníky, o nichž téměř ani neuvažují jako o vlastních. V posloupnosti potomků vidí, jak nepozorovatelně krácejí do budoucnosti. Co by se však stalo, kdyby byly útlak a lakota tak mocné, že by si neoprávněně přivlastnily otcovskou autoritu? Poslechněme si, co píše o chování Španělů v Americe Thomas Gage:¹⁶

„Aby se zvýšil počet lidí, kteří platí daně, musejí všichni indiáni po dovršení patnácti let vstupovat do manželství; došlo dokonce k tomu, že byl stanoven věk manželství u indiánů na čtrnáct let pro chlapce a třináct pro dívky. Vychází se z církevního předpisu, podle něhož může být věk nahrazen duchaplností.“ Gage byl svědkem podobného sčítání obyvatel a napsal, že to bylo ostudné. Indiáni jsou tak otroky i v té věci, která by na světě měla být tou nejsvobodnější.

8. Pokračování stejného tématu

Dívky v Anglii často zneužívají zákon a vdávají se podle své libosti, aniž by se o tom poradily se svými rodiči. Nevím, zda by zde tento zvyk neměl být tolerován více než jinde z toho důvodu, že zákony v Anglii nestanovily klášterní celibát, takže dívky nemají na výběr kromě manželského stavu, a nemohou jej tedy odmítnout. Naproti tomu ve Francii, kde existují řády, mají dívky vždy možnost přijmout celibát. Zákon, který jim nakazuje získat svolení otců se sňatkem, zde tedy může být vhodnější. Nejméně rozumný by byl s ohledem na tuto myšlenku zvyk v Itálii a Španělsku, kde existují řeholní řády a zároveň je umožněno vstupovat do manželství bez souhlasu otců.

¹⁶ T. Gage, *Travels in the New World* (1699), 19, str. 345. [Thomas Gage (1597–1656), anglický dominikánský mnich, působil jako misionář v Mexiku, po rozepřích se svými nadřízenými se vrátil do Anglie, kde se stal protestantským pastorem. Ve svém líčení je velmi kritický ke katolickým misiím a ke španělské administrativě v Americe. Jeho cestopis *A New Survey of West Indies* (později vydaný též pod výše uvedeným názvem) vyšel v Londýně roku 1648, do francouzštiny byl přeložen roku 1676.]

9. O dívkách

Dívky, jež jsou pouze manželstvím přivedeny k rozkoším a ke svobodě, které mají ducha, jenž se neodvažuje rozvažovat, srdce, které se neodvažuje cítit, oči, které se neodvažují hledět, uši, které se neodvažují slyšet, které vystupují pouze proto, aby ukázaly svou hloupost, a které jsou bez ustání odsuzovány k malichernostem a předpisům, jsou k manželství dostatečně přivedeny samy. Povzbuzovat ke vstupu do manželství je nutné chlapce.¹⁷

10. Co vede ke vstupu do manželství

Všude na světě, kde je možné nalézt místo, kde by mohly dvě osoby spokojeně žít, dochází k uzavření manželství. Příroda k němu vede dostatečným způsobem, pokud ji nezastavují obtíže spjaté se získáním obživy.

Rodící se národy se hodně rozrůstají a zvyšují počet svých členů. Bylo by pro ně velmi nepohodlné žít v celibátu, není však pro ně složitě mít mnoho dětí. Opačně tomu je u národa, který již dospěl.

11. O tvrdosti vlády

Lidé, kteří vůbec nic nevlastní, jako žebráci, mívají mnoho dětí. Jsou totiž v situaci národa, který se teprve rodí: otce nic nestojí, aby předal své řemeslo dětem, které se svým zrozením dokonce stávají nástrojem tohoto řemesla. V bohatých nebo pověřivých zemích počet těchto lidí roste, neboť na sebe neberou břímě společnosti, ale sami jej pro společnost představují. Tvrdím však, že lidé, kteří jsou chudí pouze proto, že žijí v nelítostné vládě, kteří své pole považují méně za základ svojí obživy a více za záminku k útlaku, že tito lidé plodí málo dětí. Nemají jídlo ani pro sebe, jak by tedy mohli myslet na to, aby

¹⁷ „Do manželství je třeba pobízet muže, nikoli dívky, neboť postavení, v němž se dívky nacházejí, je vede dostatečně silně k tomu, aby se vdaly: počestnost jim umožňuje zakusit rozkoše pouze poté, co vstoupí do manželství. – Stejně tak jsou otcové vedeni k tomu, aby ukončili nebezpečný stav, v němž se nacházejí jejich dcery.“ Montesquieu, *Pensées*, 233. – Pozn. překl.

se o něj rozdělili? Nemohou se během nemoci o sebe postarat, jak by tedy mohli vychovat děti, bytosti, které jsou ve stavu trvalé nemoci?

Lehkost, s jakou je možné hlásat určitou věc, a přitom nebýt schopen situaci prozkoumat, vedla k tvrzení, že čím chudší jsou poddaní, tím početnější jsou jejich rodiny; že čím vyšší jsou daně, tím více je poddaní platí. Jsou to tato dvě sofismata, která vždy ničila a která navždy zničí monarchie.

Surovost vlády může být taková, že vede ke zničení přirozených citů samotnými přirozenými city. Nepodstupují snad ženy v Americe¹⁸ raději potrat, aby jejich děti nemusely snášet tak kruté pány?

12. O počtu dívek a chlapců v různých zemích

Již jsem uvedl,¹⁹ že v Evropě se rodí o něco více chlapců než dívek. Bylo zjištěno,²⁰ že v Japonsku se rodí o něco více dívek než chlapců. Bez ohledu na jiné věci to znamená, že v Japonsku bude více plodných žen než v Evropě, a tedy více lidí.

V Cestopisech²¹ se dočteme, že v Bantamu žije deset dívek na jednoho chlapce. Takový nepoměr, který by vedl k tomu, že počet rodin by zde byl v poměru k počtu rodin v jiném podnebí, jako je jedna ku pěti a půl, by byl přemrštěný. Rodiny by zde ve skutečnosti mohly být větší, ale jen málo lidí je zámožných natolik, aby mohli vydržovat tak širokou rodinu.

13. O přístavních městech

V přístavních městech žije méně mužů než žen, neboť muži se zde vystavují neščetným nebezpečím a vydávají se do vzdálených zemí,

¹⁸ T. Gage, *Travels in the New World* (1699), 19, str. 345. [Jde o Jamajku.]

¹⁹ V knize XVI, kapitola 4.

²⁰ Podívejte se do Kaempfera, který popisuje sčítání obyvatel v Miaku. [E. Kaempfer, *The History of Japan Together with a Description of the Kingdom of Siam* (1690–1692), II, 5.]

²¹ *Recueil des voyages qui ont servi à l'établissement de la Compagnie des Indes* (1702), I („Relation du premier voyage des Hollandais aux Indes Orientales“), str. 383.

kde hynou nebo získají nový domov. Přesto zde najdeme více dětí než jinde; příčinou je snadnost, s jakou zde lze získat obživu. Je dokonce možné, že olejnaté části ryb jsou vhodnějším zdrojem látky sloužící k plození. Byla by to jedna z příčin tak nesmírného počtu obyvatel v Japonsku²² a Číně,²³ kde se lidé živí téměř výhradně jen rybami.²⁴ Kdyby tomu tak bylo, byla by určitá řeholní pravidla, která příkazují pojídat ryby, v rozporu s duchem samotného zákonodárce.

14. O využití půdy, které vyžaduje více či méně lidí

Země pokryté pastvinami jsou málo obydlené, neboť jen málo lidí zde nalezne práci, zatímco země s obilnými poli zaměstnávají lidí více a vinice ještě daleko víc.

V Anglii²⁵ si mnoho lidí stěžovalo, že zvyšování plochy pastvin vedlo ke snížení počtu obyvatel. Ve Francii jsme svědky toho, že velké množství vinic je jednou z významných příčin velkého počtu lidí.

Země, kde palivo dodávají uhelné doly, mají nad ostatními zeměmi tu výhodu, že zde nejsou potřeba lesy a je možné veškerou zemi obdělávat.

V zemích, kde roste rýže, je kvůli zavlažování zapotřebí usilovné lidské práce, takže zde může být zaměstnáno mnoho lidí. Navíc je zapotřebí méně půdy na zajištění obživy jedné rodiny než v zemích, kde se pěstuje obilí. Konečně půda, která se jinde využívá na plodiny pro zvířata, zde slouží rovnou pro plodiny spotřebovávané lidmi.

²² Japonsko tvoří ostrovy, které mají dlouhé pobřeží, a moře je zde plné ryb.

²³ Čína je plná potoků.

²⁴ Podívejte se do otce Du Halde: J.-B. du Halde, *Description de l'empire de la Chine*, II („De l'abondance qui règne à la Chine“), str. 139, 142 a následující.

²⁵ Burnet píše, že většina pozemkových vlastníků ohradila své pozemky, když zjistila, že vydělá víc prodejem vlny než obilí. Obce, jejichž obyvatelé byli na pokraji hladomoru, povstaly a byl navržen agrární zákon. O této věci psal dokonce i mladý král a byla zveřejněna prohlášení proti těm, kdo svoje pozemky ohrazovali. G. Burnet, *History of The Reformation of the Church of England*, II, 2, 1 (1549), str. 207–208 a 247.

Práce, kterou jinde vykonávají zvířata, zde provádějí lidé, pro něž se obdělávání půdy stává ohromnou dílnou.²⁶

15. O počtu obyvatel vzhledem k řemeslům

Pokud v zemi platí pozemkový zákon a pozemky jsou rovnoměrně rozděleny, může být stát hodně zalidněný, přestože je v něm málo řemesel, neboť každý občan má díky práci na poli dost přesně pro svou obživu a všichni občané dohromady spotřebují všechny plodiny této země. Tak tomu bylo v některých starověkých republikách.

Avšak v dnešní době jsou pozemky ve státech nerovnoměrně rozděleny a plodí více, než mohou spotřebovat ti, kdo je obdělávají; pokud se zde zanedbávají řemesla a všichni se věnují zemědělství, nemůže být země zalidněna. Ti, kdo obdělávají půdu nebo ji nechávají obdělávat, mají nadbytek, takže je nic nenuť pracovat po zbylou část roku; zahálčiví lidé tyto plodiny nespotřebují, neboť nemají, za co by je koupili. Je tedy potřeba, aby se rozvinula řemesla, aby plodiny spotřebovali rolníci i řemeslníci. Jednoduše řečeno, tyto státy potřebují, aby mnoho lidí pěstovalo plodiny nad svou spotřebu. K tomu je potřeba v nich vzbudit chuť po zbytečných věcech, a tu mohou vzbudit pouze řemeslníci.

Stroje, jejichž cílem je zjednodušit řemesla, nejsou vždy užitečné.²⁷ Pokud se určitý výrobek prodává za prostřední cenu, která vyhovuje jak nakupujícímu, tak tomu, kdo věc zhotovil, byly by stroje zjednodušující výrobu, tedy ty, které by snížily počet dělníků, škodlivé. A kdyby všude nebyly postaveny vodní mlýny, nepovažoval bych je za tak užitečné, jak se soudí, neboť kvůli nim jsou nesčetné ruce nuceny zahálet, řada lidí přišla o zdroj vody a mnoho pozemků přestalo být úrodných.

²⁶ V rukopisu najdeme závěr kapitoly, který Montesquieu ve vydání knihy vypustil: „Z toho všeho vyplývá, že společnosti vždy neprospívá to, co podporuje řemesla, jak o tom svědčí tyto stroje, které zmenšením potřebné práce snížily možnosti uplatnění pile, a v důsledku toho počet lidí.“ – Pozn. překl.

²⁷ O užitečnosti strojů Montesquieu psal dříve: Montesquieu, *O duchu zákonů*, XV, 8, str. 283–284. – Pozn. překl.

16. O názorech zákonodárce ohledně rozmnožování lidského druhu

Nařízení týkající se počtu občanů hodně závisejí na okolnostech. Existují země, kde příroda učinila vše, a zákonodárce tedy nemá, co by činil. Proč by měly zákony vést k rozmnožování druhu, když plodnost samotného podnebí zajišťuje dostatek obyvatel? Někdy je podnebí příhodnější než půda, takže se lidé množí a hladomory je decimují; to je případ Číny. Otcové od rodin zde proto prodávají své dcery a odkládají novorozence. Tytéž příčiny vedou v Tonkinu²⁸ ke stejným důsledkům. Kvůli tomu se proto ještě nemusíme uchýlovat k učení o převtělování duší jako arabští cestovatelé, o nichž nás zpravuje Renaudot.²⁹

Ze stejného důvodu na Formose³⁰ náboženství neumožňuje ženám rodit před dosažením věku třiceti pěti let. Jsou-li mladší, kněžka jim mačká břicho, aby potratily.

17. O Řecku a počtu jeho obyvatel

Tento důsledek, který v některých orientálních zemích vychází z přírodních příčin, je v Řecku spojen s povahou zřízení. Řekové byli velkým národem, který tvořily obce mající každá své zřízení a zákony. Nebyly o nic dobyvačnější, než jsou dnes města švýcarská, holandská či německá. V každé obci bylo cílem zákonodárce štěstí občanů uvnitř a navenek moc, která by nebyla menší než moc okolních obcí.³¹ Na malém území a při velkém blahobytu obyvatel bylo snadné, aby počet občanů rostl a stával se obtížným. Proto obce neustále zakládaly

²⁸ W. Dampierre, *Voyages*, II, str. 41.

²⁹ E. Renaudot, *Anciennes relations des Indes et de la Chine* (1718), str. 165–167. [Opat Eusèbe Renaudot objevil rukopis cesty dvou arabských cestovatelů z 9. století a v roce 1718 vydal jeho francouzský překlad. Montesquieu si z této knihy udělal výpisky do svého sešitu *Geographica*, knihu najdeme v katalogu jeho knihovny v La Brède (*Catalogue*, 3151).]

³⁰ *Recueil des voyages qui ont servi à l'établissement de la Compagnie des Indes* (1706), V („Relation de l'état de l'Isle de Formose, écrite par George Candidus“), str. 96–97.

³¹ Díky chabrosti, disciplíně a vojenským cvičením.

kolonie;³² občané se také nechávali najímat do války, jako to činí dnes Švýcaři. Neopomínali nic z toho, co mohlo zamezit příliš velkému nárůstu počtu dětí.

Existovaly mezi nimi obce, jejichž zřízení bylo velmi zvláštní. Podrobené národy byly nuceny zajišťovat občanům obživu: Spartánům opatrovali stravu heilóti, Kréťanům perioikové a Thessaloňanům penesti. Musel zde žít pouze určitý počet svobodných občanů, aby byli otroci schopni je zásobovat potravinami. Dnes mluvíme o tom, že je nutné omezit počet stálých vojenských jednotek. Sparta sama byla přitom vojskem, které vyžívali rolníci, takže bylo nutné omezit velikost tohoto vojska. Jinak by se svobodní občané, kteří se těšili ze všech výhod společnosti, bez míry množili a rolníci by své břímě nemohli unést.

Řeční politikové se proto obzvlášť starali o to, aby omezili počet občanů. Platón jejich počet omezuje na pět tisíc čtyřicet³³ a žádá, aby bylo plození dětí omezováno či podporováno podle potřeby počtami, studem a výstrahami starců. Jinde dokonce chce³⁴ omezit počet manželství, aby se populace obnovovala, aniž by byla obec přetížena.

Aristotelés³⁵ píše, že pokud zákony země zakazují odkládání dětí, je zapotřebí omezit počet těch, která každý může zplodit. Pokud má někdo dětí nad počet stanovený zákonem, radí,³⁶ aby žena podstoupila potrat dříve, než má plod život.

Hanebný způsob, k němuž se uchýlovali Kréťané, aby zamezili příliš velkému počtu dětí, přináší Aristotelés.³⁷ Když jsem o něm chtěl psát, cítil jsem, jak se cudnost zděsila.

Aristotelés³⁸ dále říká, že existují místa, kde se zákonem stávají občany cizinci, levobočci nebo ti, kdo mají z rodičů pouze matku

³² Stejně tak jednali Galové, kteří byli ve stejné situaci. [Tato poznámka byla připojena ve vydání z roku 1757.]

³³ V *Zákonech*, kniha V. [Platón, *Leg.* 737e.]

³⁴ Platón, *Resp.* 460 a.

³⁵ Aristotelés, *Pol.* 1335b 21–23.

³⁶ Tamt. 1335b 23–26.

³⁷ Tamt. 1272a 24–26. – Pozn. překl.

³⁸ Tamt. 1278a 28–34.

Čtvrtá část

občankou; pokud je však občanů dost, tito lidé se občany nestávají. Divoši v Kanadě své zajatce upalují. Když však mají volnou chýši, dají jim ji a uznají je za příslušníky svého národa.

Rytíř Petty ve svých počtech došel k tomu, že v Anglii stojí člověk tolik, za kolik by byl prodán v Alžíru.³⁹ Tyto počty mohou platit pouze v Anglii; jsou na světě země, kde člověk neznamená nic, a jsou země, kde znamená ještě méně.